

İNSAN HAKLARI

İNSAN HAKLARI¹

I) GİRİŞ

İnsan hakları anlayışı genel olarak ele alındığında Batı'daki gelişmelerle birlikte anılmaktadır. Bir tarihsel süreç olarak incelendiğinde Batı'da modern devletin gelişimi öncesinde de insan hakları anlayışından söz etmek olanaklıdır. Antik Yunan döneminde Orta Çağda insan hakları anlayışının izlerine, Manga Carta gibi belgelere rastlanmaktadır. Bununla birlikte, insan hakları anlayışının sistemleşmesi, bugünkü anlayışa yakın biçimde kullanılması Batı'da modern devletin gelişimi tarihiyle yakından ilişkilidir. Bunun yanı sıra insan haklarına birbirinden farklı yaklaşan öğretiler de söz konusudur. İki ana yönelim olarak liberal insan hakları anlayışı ile Marksist insan hakları anlayışları karşımıza çıkmaktadır. Ancak günümüzde varlığını sürdüren ve daha geniş çapta kabul gören liberal insan hakları anlayışı ve bu anlayış çerçevesindeki gelişmelere değinilecektir. Bu sınırlama çerçevesinde insan hakları kavramına genel olarak bakıldığında devlet ile birey/yurttaş ilişkisinde bireyi devlete karşı koruma amacına siyasal iktidarı sınırlandırma, sınırlarını oluşturma amacına yönelik bir anlayıştan söz edilebilir.

II) İNSAN HAKLARI ANLAYIŞINA VE İNSAN HAKLARININ NİTELİKLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

İnsanın doğuştan eşit, özgür olduğu anlayışı çerçevesinde; insan, insan olarak doğması niteliğiyle hak sahibi olmaktadır. İnsan haklarının bu şekilde tanımlanması bir yönüyle doğal hukuk anlayışıyla ilişkilidir. Bu anlayışa göre, insanların hakka sahip olması için hakların düzenlendiği bir toplumsal düzen veya siyasal bir toplum içinde olması gerekmez. İnsanlar doğmakla birlikte haklara sahip olurlar. Bir başka deyişle, insan hakları, devletli toplumu önceleyen haklardır; yani devletten önce vardır. Daha sonra değineceğimiz gibi, doğal hukuk anlayışını tümüyle benimseyen düşünürlerin yanı sıra klasik liberal öğretide örneğin J. Locke, T. Hobbes gibi, insanların toplum halinde yaşamaya başlamadan önce belli haklara sahip olduğu görüşü vardır. Bu çerçevede, insan olarak

¹ Yrd. Doç. Dr. Tuğba ASRAK HASDEMİR

doğmakla, herkese eşit, her zaman ve her durumda geçerli haklardan söz edilmektedir. İnsan haklarının belgelere girmesi, yasal olarak düzenlenmesiyle, söz konusu düzenlemeler yer yer doğal hukuk anlayışından beslenmekle birlikte, ondan ayrılan pozitif hukuk anlayışı etkin olmaya başlamıştır. Bu anlayış uyarınca, insan hakları bir kural koyucu tarafından düzenlenmelidir. Dolayısıyla, insan hakları, bu düzenlemeyi sağlayacak olan devletten önce var olan haklar değildir. Günümüzdeki insan haklarının güvenceleri ve koruma sistemleriyle birlikte büyük oranda yazılı hale getirilmesi pozitif hukuk anlayışının etkisini gösterir. Bununla birlikte, insan haklarının yalnız “olan” haklar değil “olması gereken” hakları da, yani, yalnız yazılı belgelerdeki, Anayasalardaki hakları değil, burada olmayan hakları da içermesi düşüncesi pozitif hukuk ile doğal hukukun yer yer birlikte anılmasını gerektirmektedir. Siyasal, toplumsal alandaki gelişmelerle birlikte insan hakları günümüzde, yalnız ulusal düzeyde değil, uluslararası alanda da yazılı hukuk tarafından düzenlenmekte, kayıt ve güvence altına alınmaktadır.

İnsan hakları temininin irdelenmesi çerçevesinde bir başka önemli konu da hak ve özgürlükler kavramlarının ilişkisidir. Söz konusu kavramlar, zaman zaman birlikte hatta birbiri yerine kullanılmakla birlikte aralarında bazı farklılıklar vardır. Özgürlükler doğal hukuk anlayışını anımsatır biçimde, insan olarak doğmaktan kaynaklanmaktadır. Özgürlük insanın insan olduğu için sahibi bulunduğu bir güçtür, insanın bağımsızlığının ifadesidir. Bir başka deyişle insan “hak öznesi” olmadan, “kişi” olarak nitelenmeden önce de özgürlüklere sahiptir. Özgürlük için hukuk öncesinde var olan, düzenlenmemiş bulunan serbestlik de denilebilir. Hak ve özgürlük tanımlarının birlikte kullanıldığı da görülür. Örneğin, klasik liberal öğretinin içinde yer alan ve toplum sözleşmesi kuramcılarının birisi olan J. Locke’a göre, özgürlük gerek doğa durumunda gerekse toplum oluşumunda insanın sahip olduğu üç temel haktan biridir (diğerleri yaşam ve mülkiyet haklarıdır). 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nde de insan haklarıyla ilişkili olarak yer almaktadır. Bu bildirmede özgürlük, “başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapabilme” olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası insan hakları belgelerinde de örneğin, “düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü hakkı”ndan, “yer değiştirme oturma özgürlüğü hakkı”ndan, “örgütlenme ve barışçı toplanma özgürlüğü hakkı”ndan vb. söz edilmektedir. 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 3’üncü maddesinde “herkesin yaşama ve kişi güvenliği hakkı yanında kişi özgürlüğü hakkı”na sahip olduğu belirtilmektedir.

Hak ve özgürlükler zaman zaman “kamu özgürlükleri” olarak da ifade edilir. Bu terim, Fransa’da 1789 Devrimi sonrası insan hakları anlayışını yansıtmaktadır. Kamu özgürlükleri terimiyle hak ve özgürlüklerin siyasal iktidarla olan ilişkisi vurgulanmaktadır. Terim aynı zamanda pozitif hukuk yaklaşımının bir

örneğini oluşturmaktadır. Buna göre, insan hakları doğal olarak var olan değil kamu gözü (devlet) tarafından düzenlenen haklardır.

Haklar ve özgürlükler yanında bir de ödevlerden söz edilir. Ödev, genel olarak, insan haklarının sınırsız olmadığını aklı getirir. İnsanların, hakları yanı sıra bir takım ödevleri de vardır. Bir kurama göre, ödev, “bir temel hakkın sınırlandırılması sonucunda oluşan hukuki durum”dur. Bir hak, başkası için ödev niteliğinde olabilir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 29’uncu maddesinde “Herkesin, kişiliğinin özgürce ve tam gelişmesine olanak veren topluma karşı ödevleri vardır.” denilmektedir. Bireyin yalnızca topluma değil diğer bireylere karşı ödevleri de söz konusudur. İnsan hakları ödev ve sorumluluklarla birlikte ilerler. Ancak hak ve ödevler dengesinin iyi kurulması, ödevlerin hakları kullanılamaz duruma getirmemesi dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan biridir.

Haklar ve özgürlükler kavramlarının tanımları ve kapsamaları zamana ve topluma göre birbirinden farklılık göstermekle birlikte günümüzde uluslararası nitelikte bağlayıcı olan ve olmayan insan hakları belgelerinin yaygınlık kazanmasıyla insan haklarının sahip olduğu genel niteliklerden söz edilebilir. Bu niteliklerden başlıcalarını “evrensellik”, “bireysellik”, “dokunulmazlık”, “devredilmezlik” ve “insan haklarının üstünlüğü” biçiminde sıralayabiliriz.

A) Evrensellik

Evrensellik, insan haklarının “herkese ait, her zaman ve her durumda” öne sürülebilir olduğunu savlayan doğal hukuk anlayışı ile ilişkilidir. Örnekleme gerekirse “evrensellik” iddiası taşıyan farklı zaman ve toplumlarda ortaya çıkan iki önemli bildirge olarak Fransız İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesi ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nden söz edebiliriz. İki bildirge de bağlayıcı olmamakla birlikte uluslararası alanda insan haklarını yönlendiren temel metinlerdir. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, çağdaş anayasaları etkileyen belgelerin başlıcalarındandır. Birleşmiş Milletler Bildirgesi de doğal hukuk anlayışını somutlaştıran insan haklarının neler olduğunu belirten bağlayıcı nitelikteki sözleşmelere kaynaklık etmiş öncü bir belgedir. Başlangıç kısmında, Bildirge’nin, “tüm halklar ve uluslar için bir ortak başarı ölçüsü” olduğu, bir başka deyişle ortak bir dil oluşturduğu belirtilmektedir. Yalnız Birleşmiş Milletler sistemi dahilindeki belgeler değil, aynı zamanda bölgesel düzeyde hazırlanan insan hakları belgeleri de, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi, insan haklarının ortak dil olduğunu ortaya koymaktadır.

B) Bireysellik

Bireysellik niteliği, insan hakları anlayışının özne olarak onur ve saygınlık sahibi, akıl ve vicdani yetilerle donatılmış, ahlaki seçim yapabilen, serbestçe davranabilen "özgür insan"ın kabul edilmesiyle ilişkilidir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 1'inci maddesinde de insanın bu niteliklerine değinilmektedir. Söz konusu niteliklerin her insanda bulunduğu varsayılmaktadır. Bu niteliklere sahip insan ya da birey ile toplum ve devlet arasındaki ilişkinin düzenlenmesi insan hakları hukukunun temelini oluşturmaktadır.

C) Dokunulmazlık

Dokunulmazlık da doğal hukuk anlayışından kaynaklanan niteliklerden birisidir. Bu anlayışta dokunulmazlık, insan haklarının "kutsallığı" terimiyle ifade edilmektedir. İnsanın doğal hakları, bir başka deyişle, toplum halini, devleti önceleyen hakları kutsaldır, dokunulmazdır. Diğer yönden, hukuk düzeninde korunması gerekenlerin başında "dokunulmaz" insan hakları vardır. Bu korumanın önemli yönlerinden biri, insan haklarının ihlal edilmesine yönelik olarak belli yaptırımların olmasıdır. Dokunulmazlık kavramı, hukuka aykırı eylemlerle insan haklarının ihlal edilmesi ya da zedelenmesini önlemekle ilişkilidir. Yetki kaynaklarınca öngörülen yöntemlere uygun biçimde yapılan düzenleme ve sınırlamaların dokunulmazlık yasağını ortadan kaldırdığı söylenemez. Bir başka deyişle insan hakları ile devlet ilişkisi çerçevesinde bakıldığında devlet tarafından hukuka uygun düzenleme ve sınırlamalar dokunulmazlık yasağını çiğnememektedir.

Ç) Devredilmezlik ve Vazgeçilmezlik

Devredilmezlik ve vazgeçilmezlik niteliği, insan haklarının insanın kişiliğine bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle doğrudan doğruya insan kişiliğine ilişkin ya da kişiye özgülenen haklar sözleşmeye, bir değiş tokuşa konu olamaz, bu yolla devredilemez, bu haklardan vazgeçilemez. 1789 İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirisi de "İnsanın doğal, devredilmez ve kutsal hakları" bulunduğunu belirtmektedir. Birçok anayasada olduğu gibi Türkiye'de 1961 ve 1982 Anayasası'nda da herkesin kişiliğine bağlı, bir başka deyişle devredilemez hak ve özgürlüklerinin bulunduğu ifade edilmektedir.

Bu konuda özel hukuk ile kamu hukuku açısından bir farklılık söz konusudur. Özel hukuk ilişkilerinde hak sahibi, haklarını kullanmayacağını veya karşı taraftan üzerine düşen ödevi yerine getirmesini istemeyeceğini önceden bildirebilir. Ancak kamu hukukunda bu durum yani hukuki olarak öngörülen bir hak veya yükümlülükten vazgeçmek olanaklı değildir. Aynı durum, insan hakları açısından da geçerlidir. Örneğin, 1961 Anayasası'nda olduğu gibi, 1982 Anayasası'nda da bu durum açıkça belirtilmiştir. Buradaki vazgeçilmezlik "mutlak" nitelik taşımaktadır.

D) İnsan Haklarının Üstünlüğü

Üstünlük ilkesi genel olarak kuralların hiyerarşisini ve her kuralın bir üsttekine giderek en üst düzeydeki kurala uygunluğunun tutarlılık ve bütünlüğü sağladığını varsaymaktadır. Anayasanın üstünlüğü ilkesi, yasaların olduğu gibi hukuk düzenini oluşturan bütün kuralların birbiriyle ve anayasa ile uyum içinde olmaları varsayımından hareket etmektedir. İnsan haklarının üstünlüğü ilkesi de hukuk düzeninin insan haklarıyla uyumlu olması biçiminde anlaşılabilir. İnsan haklarının üstünlüğü, öncelikle hukuk düzeni içinde insan haklarına ilişkin kurallara uygunluğun sağlanmasını, bir başka deyişle aykırılığın önlenmesini ve saptanıp giderilmesini gerektirir. Aykırılığın saptanmasına yönelik olarak "denetim" kavramı ve uygulaması akla gelmektedir. Bu çerçevede örneğin anayasaya uygunluk denetiminin yargısal ve yargı dışı yollarla sağlanması da insan hakları üstünlüğünün sağlanmasında önemli bir uygulamadır.

İnsan haklarının belli niteliklere, ilkelere sahip olması bu sürecin sonucudur. Ele aldığımız Batı dünyasında insan hak ve özgürlüklerinin gelişimi belirli toplumsal gelişmelerle, mücadelelerle ve elde edilen kazanımlarla yakından ilişkilidir. Kuşkusuz Batı dünyası içinde de birbirinden farklı tarihi oluşumlar söz konusudur. Modern devletin gelişimi sürecinde insan hak ve özgürlüklerinin gelişimine genel tarihsel evrimin yanı sıra İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ana örnekleri çerçevesinde bakılarak belirli özelliklerden söz edilebilir.

III) YENİ ÇAĞDA İNSAN HAKLARI ANLAYIŞININ DÜŞÜNSEL VE OLGUSAL ARKA PLANI

Modern devletin gelişiminde olduğu gibi insan hak ve özgürlüklerinin evriminde de aydınlanma düşüncesi, Rönesans ve reform hareketleri, klasik liberal öğretisi, toplum sözleşmesi ve kuvvetler ayrılığı ilkesi anlayışı önemli bir yer tutmaktadır.

Klasik liberal öğretisi, kökeni Rönesans ve reforma dayanan aydınlanma felsefesinden, onun akla verdiği önemden beslenmiştir. Akılla donatılmış insanın çevresine olduğu gibi kendi kaderine de hükmetmesi ve değiştirmesi, değiştirebilme yetisiyle donatılmış olması düşüncesi bu yolda önemli bir adımdır. Klasik liberalizmin akılcı, kendi çıkarlarını bilmekte olan ve serbestçe seçim yapabilme özelliğiyle donatılmış birey-öznesi aydınlanma anlayışının klasik liberal öğretilerine sağladığı önemli bir katkıdır. Birçok insan hakları belgelerinde de daha önce de belirttiğimiz gibi bu anlayışın izleri görülmektedir. Diğer yandan akılla donatılmış bireyin kendi toplumunu, devletini kurabileceği düşüncesi de bu anlayışla yakından ilişkilidir. Bu gelişmelerle daha önce ilahi kaynaklara göndermeyle meşrulaştırılan siyasal iktidar laikleşmiştir, dünyevileşmiştir. Tanrının yeryüzündeki gölgesi olarak görülen prensin, monarkın yerini bireylerin kendi aralarında yaptıkları sözleşme ile kurdukları devlet almaktadır. Toplum sözleşmesi düşünürleri olarak anılan Thomas Hobbes ve John Locke devletin kaynağını bireylerin kendi aralarında yaptıkları sözleşmeye dayandırmaktadırlar. John Locke'a göre doğa durumunu daha olumsuz durumda resmeden, "savaş durumu" olarak adlandırılan T. Hobbes, bu durumdan kurtuluşu devletli toplumda görmektedir ve bu devlet güçlü **canavara (Leviathan)** benzeyen bir devlettir. Ancak bu durumda bile bu devleti oluşturan bireylerin iradesidir. Ayrıca,

adeta “insanın kurdu” olduğu doğa durumunda bile insanların sahip olduğu bir hak vardır: Yaşam hakkı. Devlet kurulduktan sonra da bu hak devletin sınırlarını oluşturan temel hak olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra insan hakları belgelerinde insanın kişiliğine bağlı dokunulamaz, devredilemez başlıca haklardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır yaşam hakkı. Doğa durumunu olumlu biçimde tanımlayan Locke ise bu durumda insanların üç temel hakka, yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarına sahip olduğunu söylemektedir. Ancak doğa durumunda bazı elverişsizlikler söz konusudur. Örneğin herkes birbirini “cezalandırma yetkisi”ne sahiptir ve bu durum sorunlara yol açmaktadır. Aralarında yaptıkları bir sözleşmeyle toplumu kuran bireyler, ikinci bir sözleşme ile de devleti oluşturmuşlardır. Toplum durumunda devletin sınırlarını da bireylerin doğa durumundan devralmış oldukları haklar oluşturmaktadır. Devlet bu haklara saygı göstermekle sorumludur. Devletin hakları ihlal etmesi durumunda ise bireylerin “direnme hakkı” söz konusudur. J. Locke, bu hakkın nasıl kullanılacağını belirtmemekte, ayrıntılandırmamakla birlikte, söz konusu haktan erken dönemde söz eden önemli düşünürlerden birisi olmuştur.

Özgürlüğün teminatı olarak kuvvetler ayrılığını gören Baron de Montesquieu ise devlet mekanizmasının hakları korumak yolunda düzenlenmesini sağlayan önemli bir ilke sunmuştur. Fransız Montesquieu, farklı ülkelerdeki farklı hükümet sistemlerine ve farklı özelliklerine değinmekle birlikte ideal bir sistem olarak o dönemdeki İngiltere örneğine benzer bir hükümet sistemi resmetmiştir. Bu sistemin özgürlüğü sağlayan yanını ise **iktidarın sınırlanmasına ve bölünmesine bağlamıştır**. Aydınlanma felsefesinin ünlü ve etkili düşünürlerinden birisi olan Voltaire gibi, J.J. Rousseau da bir yandan toplum sözleşmesi anlayışı diğer yandan da halk egemenliği kuramı ile Montesquieu’nun yanı sıra başta Fransa’da olmak üzere birçok ülkede özgürlük düşüncesinin doğmasında ve gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. 1789 Fransız Devrimi ve sonrasında oluşan 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, klasik liberal öğretisi ve doğal hukuk anlayışının izlerini taşıdığı kadar Rousseau’nun egemenlik anlayışından da çok etkilenmiştir.

Bunların yanı sıra toplum düşüncesini oluşturan bu düzen içinde insan haklarının yerleştirilmesi sürecinde etkili olan birçok düşünür ve düşüncenin içinde Rotterdamlı Erasmus, Thomas More ve Tommaso Campanella gibi ütopyacı düşünürler de anılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nde anayasal düşüncenin gelişiminde önemli katkıları bulunan Thomas Paine de diğer eserlerinin yanı sıra “İnsan Hakları” başlıklı çalışmasında insan haklarının

kökenini “insanın ilk yaratılış dönemine” kadar götürmektedir. Paine’e göre insanın bütün medeni/kişisel haklarının temelini, onun doğal hakları oluşturmaktadır. Ancak insanın bireysel gücü, bu haklardan yararlanmasına her zaman yeterli olmamaktadır. Birey bu haklardan yararlanmak için topluma girdiğinde de bazı doğal haklarını alıkoymak. “Medeni erk” insanın doğal haklarının toplamından oluşur ve “doğal hakların toplanmasıyla üretilen erk, bireyin kendine alıkoymuş olduğu doğal haklara tecavüz amacıyla kullanılamaz”. “Bütün düşünsel haklar ya da fikri haklar”, insanın topluma girdikten sonra alıkoymuş olduğu doğal haklar kaynaklı haklar kategorisi içinde yer almaktadır. İnsan hakları öğretisi ve uygulamasının gelişiminde etkili olan birçok düşünür ve öğretici söz konusu olmakla birlikte sözü edilen düşünce ve düşünürler insan hakları anlayışının oluşmasında köşe taşları olarak nitelenebilirler.

Çağdaş anlamda insan hakları düşüncesinin oluşumunda aydınlanma felsefesi, klasik liberal öğretisi ve bunların temelinde yer alan ekonomik ve toplumsal gelişmelerin yanı sıra, sanayi devrimi ve değişen üretim ilişkileri de önemli rol oynamıştır.

İnsan hakları alanındaki gelişmelerle haklar ve özgürlükler yazılı ulusal ve uluslararası hukuka girmiş, güvencelere kavuşmuştur. Toplumsal değişim ve gelişmelere paralel olarak insan hakları anlayışı ve uygulamaları da sürekli değişmekte, gelişmektedir. Bu aşamada, 17. yüzyıldan itibaren Batı’da belli başlı ülkelerde insan hakları konusundaki gelişmelerin hukuksal-siyasal alandaki yansımalarını ana başlıklarıyla ele alalım.

IV) İNGİLTERE’DE 17. VE 18. YÜZYIL HAK BELGELERİNDEN ÖRNEKLER

Kronolojik sırasıyla 1628 Haklar Dilekçesi (Petition of Rights), 1679 Habeas Corpus Act, 1689 Haklar Bildirisi (Bill/Declaration of Rights), 1656 İhanet Suçu Yargılama Yasası (Treason Trials Act) ve 1701 Act of Settlement başlıca belgelerdir. 1215 tarihli Manga Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Fermanı) ise bu belgelerin çok öncesindeki önemli fermanlardan biridir.

Belgelerin ortak özelliği, kapsamlı bir haklar ve özgürlükler listesi içermekten çok, o dönemle etkili olan aristokrasi ve onunla işbirliği yapan burjuvazinin kendi varlıklarını ve güçlerini kabul ettirmek hedefine yönelik olarak kralın bir

takım yetkilerinin sınırlandırılması konusundaki çabalarını ve etkilerini göstermesidir. Ancak söz konusu belgeler, değişik biçimlerde hakların ve özgürlüklerin tanınmasına da katkıda bulunmuştur. Sonraki dönemlerde de hak belgeleri olarak kavrayıp belli bir işlevi yerine getirerek baştaki sınırlı, somut amaçlarını aşmışlardır.

V) AMERİKA'DAKİ 18. YÜZYIL İNSAN HAKLARI BELGELERİ VE ANAYASALAR

1765 Haklar Bildirisi (Bill of Rights), 1776 Virginia Haklar Bildirisi (Virginia Bill of Rights), 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi, 1776 Pennsylvania Anayasası, 1780 Massachuseth Anayasası, 1787 ABD Anayasası kronolojik sırayla anılan belli başlı belgelerdir.

Söz konusu belgelerde genel olarak gözlenen eğilim, bireyin özgürlüklerinin devlete karşı devletin olası müdahalesine karşı korunması çerçevesinde, haklar biçiminde yazılı metinlere geçirilerek kayıt altına alınmıştır. Söz konusu belgelerin klasik liberal öğreti özellikle Locke'un görüşlerinden çok etkilendiği söylenebilir.

1765 tarihli Haklar Bildirisi, İngiltere ile Amerikan kolonilerindeki halkların ilişkisinde hakların belirlenmesine yöneliktir. Bu çerçevede Bildiri'de bu dönemde başka belgeler de önemli bir konu olan vergi yükümlülüğünün halkların kendi özgür iradeleriyle belirledikleri temsilcileri tarafından vazedileceği belirtilmektedir. Ayrıca, bu bildiri soyut bir haklar ilanı olmaktan çok kolonide ticareti güçleştiren düzenlemelere yönelik olarak tanımlanmış somut amaçları olan bir belgedir.

Virginia Haklar Bildirisi, Amerika'da insan haklarına yönelik olarak hazırlanan en önemli belgedir denilebilir. Doğal hukuk anlayışını yansıtmaktadır ve bazı eksiklerle birlikte temel hakları listelemektedir.

Bildiri'nin 1'inci maddesinde şöyle denmektedir:

"Tüm insanlar doğuştan eşit derecede özgür ve bağımsızdırlar ve toplum haline geldikleri zaman yaşam ve özgürlükten yararlanma, mülk edinme ve sahip olma, mutluluğu ve emniyeti arama ve elde etme hakları olmak üzere, hiçbir sözleşme ile gelecek nesilleri yoksun bırakmayacakları ya da ellerinden alamayacakları, varlıklarına yerleşik belli haklara sahiptirler."

Amerikan Bağımsızlık Bildirisi (1776), insan haklarının metne geçirilmesi bakımından Virginia Haklar Bildirisi'ne göre daha geri plandadır. Amerikan devriminin etkilediği Locke'un düşüncelerinin izlerine bu bildiri de rastlanmaktadır. Ancak Locke, "yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakları"ndan söz ederken Bağımsızlık Bildirisi'nde bu formül "yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişme hakları" biçimine dönüştürülmüştür. Pennsylvania Anayasası, Massachusetts Anayasası gibi belgeler insan hak ve özgürlüklerine ilişkin madde içerirken 1787 ABD Anayasası kabul edildiğinde kapsamlı bir haklar listesine sahip değildir. Haklar Bildirisi olarak da anılan ilk "on ek madde", daha sonra 1791 yılında Anayasa'ya eklenecektir.

VI) FRANSA'DA 18. YÜZYIL BELGELERİNDEN ÖRNEKLER

Fransa'da 1788 Paris Parlamentosu Bildirisi, 1789 Feodal Sistem İlgası Kararnamesi gibi belgeler devrim öncesi ve hemen sonrasındaki önemli belgeler olmakla birlikte 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi gerek o dönemde gerekse sonrasında birçok konuda olduğu gibi insan hakları alanında da sık biçimde göndermede bulunulan belgelerdendir. 1789 Bildirisi birçok yönden önemlidir ve önemini koruyan belgelerden biri olmuştur. Düzenlenen haklar ve özgürlükler bakımından öncelikle doğal hak anlayışını yansıttığı söylenmektedir. Bildiri, insan haklarının gözetilmemesinin kötülöklere yol açacağını vurgulayan bir önsözle başlamaktadır. Doğal hak anlayışına uygun olarak insanların haklar bakımından özgür ve eşit oldukları vurgulanmaktadır. Siyasal birleşmenin, toplumun, devletin amacı insan haklarının korunmasıdır. Çekirdek haklar diye nitelenebilecek bu haklar "özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme" olarak sayılmaktadır. Özgürlük, "başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapabilme serbestisi" olarak tanımlanırken, sınırlarının yasayla (yani kralın emri, soyluların tasarrufları vs. değil) belirleneceği belirtilmektedir. Egemenliğin kaynağı ulustur. "Hiçbir makam ya da hiçbir kişi doğrudan ulustan kaynaklanmayan herhangi bir yetki kullanamaz". Ulus devletin oluşum süreci açısından Fransa önemli ve etkili bir örnektir. Bildiri'de dile gelen bu ifadeler daha sonra farklı ölkelerde pek çok anayasal belge ve bildirilerde rastlanmaktadır. "Rousseau"cu anlayışın izlerini taşıyan 6'ncı maddeye göre yasa "genel iradenin ifadesidir". Bir eylem toplum için zararlı ise ancak "yasa" ile yasaklanabilir. Ayrıca "hiç kimse yasanın emretmediği herhangi bir şeyi yapmaya zorlanamaz." Bu çerçevede insan haklarının sınırlanmasında yasanın ve bundan hareketle

yasanın oluşturduğu yasama organının öne çıktığı söylenebilir. Devrim sürecinde yasama organı ulus iradesinin belirlendiği bir güç olarak önem kazanmakta ve bu durum Bildiri'ye de yansımaktadır. Ayrıca "kamu yararı" gerek toplumsal düzenin biçimlenmesinde gerekse hakların düzenlenmesinde önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devletin düzenlenmesinde kuvvetler ayrılığı ilkesine ve hukuka uymanın güvence altına alınmış olmasına vurgu söz konusudur. Bir bütün olarak bakıldığında Rousseau'nun yanında Locke ve Montesquieu'nun temsil ettiği düşünceler Bildiri'yi biçimlendirmiştir. Bunun yanı sıra Bildiri, toplumsal kesim olarak burjuva sınıfının isteklerini ve gereksinimlerini karşılayacak özellikler sergiler. Örneğin, mülkiyet hakkına bir doğal hak olarak başta çekirdek haklar içinde yer verilirken, Bildiri'nin sonunda ayrı bir maddede, "kutsal ve dokunulmaz bir hak" olarak mülkiyet bir kez daha vurgulanmaktadır. Bildiri'den sonraki anayasal düzenlemelerde de mülk sahibi olmanın seçme hakkının bir ön koşulu olduğu düşünülürse bu vurgunun toplumsal etkisi ve önemi anlaşılabilir. Bildiri 1791 Anayasası ile bütünleşmiş ve anayasal bir nitelik kazanmıştır.

Bildiri'de insanların doğuştan sahip oldukları vazgeçilmez devredilemez hakları bulunduğu düşüncesi ve evrensellik teması işlenmiştir. "Herkes", "hiç kimse" vb. terimlerin bu amaca yönelik olarak tercih edildiği söylenebilir. Bildirinin o dönemde İngilizceye göre daha yaygın bir dil olan Fransızca yazılmasının da metnin, diğer özellikleri yanında, yaygın biçimde benimsenmesini sağladığı belirtilmektedir.

Üç ülkedeki sözü edilen belgeler karşılaştırıldığında daha somut amaçlara yönelik olarak kaleme alınan İngiliz belgelerine göre Fransa ve Amerika'daki belgelerin evrensel nitelikteki hak bildirileri olduğu söylenebilir. İnsan haklarının tarihsel gelişimi çerçevesinde hakları belli kategorilere/kuşaklara göre ele almak da olanaklıdır.

VII) İNSAN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİNE İLİŞKİN FARKLI SINIFLANDIRMALAR

İnsan hak ve özgürlüklerinin sınıflandırılmasına ilişkin farklı yaklaşımlar olmakla birlikte yaygın biçimde kullanılan Alman hukukçu Georg Jellinek'in ve ayrıca kuşaklara göre sınıflandırmayı ele alabiliriz.

A) Jellinek'in Sınıflandırması

Sentezci tablo olarak da anılan Jellinek'in sınıflandırmasına göre insan hak ve hürriyetleri üç ana grupta toplanabilir.

Negatif Statü Hakları

Negatif statü hakları, siyasal iktidar ve birey ilişkisi çerçevesinde, iktidarın kişinin dünyasına girmemesi anlayışını temel almaktadır. İktidarın karşısında kişinin serbest hareket etme alanını belirleyen hak ve özgürlükler bu gruptadır. Din ve vicdan, düşünce özgürlüğü, güvenilirlik gibi haklar örnek olarak sayılabilir. Bunlar vatandaşlık sıfatı gerekmeden, bütün kişilere tanınan "koruyucu" haklardır.

Pozitif Statü Hakları

Pozitif statü hakları, kişinin devletten bir şey yapmasını istediği hak gruplarını kapsar. Sosyal hakları da içine almaktadır. Kişi siyasal iktidardan olumlu anlamda bir şey "ister", bu haklar "isteme hakları" olarak da anılır. Buna karşılık kendisi de bir ödev yüklenir. Vatandaşlık sıfatına bağlı haklardır.

Aktif Statü Hakları

Aktif statü hakları, kişi ve grup olarak siyasal iktidarı etkilemeye olanak sağlayan (parti kurma, toplanma ve dernek kurma özgürlüğü gibi) ve temsil mekanizmasına katılmayı olanaklı kılan haklardır. Basın ve haberleşme özgürlüğü de bu başlık altında ele alınabilir. Vatandaşlığa bağlı olarak kullanılan haklardır.

B) Kuşaklara Göre Sınıflandırma

İnsan haklarının kuşaklara ayrılarak incelenmesinde de Jellinek'in yaklaşımıyla benzeşen yönler rastlamak olanaklıdır. Kuşaklara göre sınıflandırma, insan haklarının ekonomik, sosyal, siyasal değişimlere göre gelişim gösteren yönünü de göstermektedir. Önceden üç kuşağa ayrılmış insan hakları listesinden söz edilirken günümüzde dördüncü kuşak insan haklarından söz edilmesi bunun güzel bir örneğidir.

Birinci Kuşak İnsan Hakları

Birinci kuşak insan hakları, tarihsel olarak bakıldığında, toplumsal bir kesim olarak burjuvazinin toplum içinde ve siyasal düzlemde kendisine bir yer edinmeye, haklar elde etmeye ve kabul ettirmeye çalıştığı dönemin ürünüdür. Burjuvazinin "eski düzen" in unsurlarına; aristokrasiye, krala ve kiliseye karşı verdiği savaşım içinde şekillenen haklardır.

Birinci kuşak haklar, negatif statü hakları kategorisinin özelliklerini taşır. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, devletin sınırlandırılmasına yönelik bu haklar kişiye, devletin, toplumun ve üçüncü kişilerin giremeyeceği özel, serbestçe davranacağı bir alan sağlamaya yöneliktir. Bir başka deyişle, siyasal iktidarın sınırlarını belirten haklardır. Devletin bir başka deyişle kişiye özgülenen bu alana karışmaması, bu haklara ilişkin düzenleme yapmayacağı anlamına gelmez. Devlet, hakların kullanılmasını kolaylaştırmak amacıyla düzenlemeler yapabilir.

Kişisel ve Siyasal Haklar olarak da nitelenen birinci kuşak hakların tanındığı dönemde "bireyci" bir anlayış, bireysel olarak kullanılan haklar söz konusudur. Sosyal haklar söz konusu olmadığı gibi, belli toplumsal kesimler de dışlanmışlardır. 1789 Bildirisi'nde yer alan "herkes", "hiç kimse", vb. terimler, bu ve benzeri bildirimlere evrensel bir nitelik vermesine, tüm insanların doğuştan eşit ve özgür olduğu vurgulanmasına rağmen belli kesimler haklardan yararlanmıştır. Örneğin, köleler hak kapsamının tümüyle dışında kalırken, kullanımı mülkiyetle ilişkilendirilen siyasal haklar, varlıklı/aktif yurttaşlar için söz konusu olmuştur. Kadınlar, işçiler, yoksul/pasif yurttaşlar siyasal hakların kapsamı dışında tutulmuşlardır.

İkinci Kuşak İnsan Hakları

İkinci kuşak insan hakları, klasik liberal öğretinin sanayi devrimi ve sonrasındaki gelişmelerle ve sosyalist öğreti ile mücadelesi ve biçimlendirilmesi sonrasında gündeme gelen hak gruplarını kapsamaktadır. Sanayi devrimi sürecinde bir sınıf olarak belirginleşen işçi sınıfının sınıflar arasındaki eşitsizliğe yönelik tepkisi ve sınıflar arası mücadele sonucu kazanılmış haklardır. Siyasal haklar, mülkiyet bağından kopararak “genel ve eşit oy” ilkesiyle varlıklı sınıflar dışında kalan toplumsal kesimler tarafından kullanılabilir hale getirilmiştir. Bireysel hakların yanında toplu olarak kullanılabilen sosyal ve siyasal haklar için mücadele verilmiştir. Sosyal haklar tanınmış ve anayasal metinlerde yer almıştır.

İkinci kuşak haklar bireyci insan hakları anlayışından farklı olarak bildiri ve belgelerde sözü edilen soyut eşitlik anlayışını somutlaştırma, bir başka deyişle hakların kullanılabilmesini olanaklı kılan koşulları sağlama amacını taşımaktadırlar. Bu koşulları hazırlamak konusunda da devletten olumlu anlamda müdahalede bulunması istenmektedir. Politikalar ve uygulama düzeyinde sosyal devlet anlayışı ikinci kuşak hakların ortaya çıkması ve kullanılabilmesi açısından çok önemlidir. Devletin hakların kullanılması yolunda olumlu müdahalelerde bulunmasının istenmesine bağlı olarak bu gruba giren hakları çoğu, “isteme hakkı” veya “pozitif statü hakları” olarak da anılmaktadır.

Hak ve özgürlükler kuşaklara ayrılmakla birlikte aslında birinci kuşak hakların gereğince kullanılabilmesi de bireylerin ikinci kuşaktaki haklarından yararlanıp yararlanamaması, devletin hakların kullanılmasına olanak sağlayan koşullar sağlayıp sağlayamaymasıyla yakından ilişkilidir. Örneğin, birinci kuşakta yer alan kişi özgürlüğü ve güvenliği veya düşünce özgürlüğünden yararlanma olanakları, içinde yaşanılan toplumun koşullarından soyutlanamaz. Toplumsal eşitsizliğin belirgin biçimde yaşandığı toplumlarda yalnızca ikinci kuşak haklar değil birinci kuşak haklardan yararlanmanın da yolu tıkanabilir. Bu durum, insan haklarının bir başka özelliğini, insan haklarının bölünmezliğini, bütünselliğini akla getirmektedir. Özellikle 1980 sonrasında, neoliberalizmin egemen politika olmasıyla birlikte, sosyal devlet veya refah devleti anlayışı da önemli aşınmalara uğramıştır. Bununla birlikte, uluslararası alanda sosyal hakların insan haklarının ayrılmaz bir parçası olduğu görüşü hala gündemdedir ve bu yönde yeni belgeler hazırlanmakta, tartışılmakta ve kabul edilmektedir.

Üçüncü Kuşak İnsan Hakları

Üçüncü Kuşak İnsan Hakları, insan haklarının kullanılmasına yalnız devletin değil, insan topluluklarının da etkin biçimde çaba harcaması gerektiği temel düşüncesi çerçevesinde gündeme gelmektedir. Bu kuşakta yer alan hakların bir kısmı, insan toplumlarının çevreleriyle birlikte teknolojik ve bilimsel alandaki gelişmelerin olumsuz yönlerini yaşamaktan kaynaklı sorunlarına ilişkindir. İnsanın çevrede yaşayan diğer canlılarla birlikte doğal dengeleri gözetilerek yaşamını sürdürmesi anlayışını içeren “çevre hakkı”, insanın yanında, bir yaratık olarak “hayvan hakları” da bu kategori içindedir. Bunun yanı sıra barış hakkı, gelişme hakkı, herkesin insanlığın ortak mal varlığından yararlanma hakkı ve halkların kendi kaderlerini tayin hakkı da “dayanışma hakları”, “yeni haklar”, “kalkınma hakları” biçiminde anılan üçüncü kuşak insan hakları kapsamındadır. Bu hakların gerçekleşmesinde yalnızca devletin çabası yeterli değildir. Bu hakların gerçekleşmesinde insan topluluklarının etkin biçimde katılımı gerekmektedir.

Dördüncü Kuşak İnsan Hakları

Dördüncü kuşakta yer alan insan hakları da bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yol açacağı olumsuz gelişmelere yönelik olarak gündeme gelmektedir. Örneğin, gen teknolojisindeki gelişmelerle birlikte insan kopyalamanın olanaklı hale gelmesi veya istenen özelliklere sahip insan yaratmanın önünün açılması türünden gelişmeler belli etik sorunları ve sorgulamaları da beraberinde getirmektedir. Günümüzde biyoteknolojinin kullanımında etik sorunlar yoğun biçimde tartışılmaktadır. İnsan olmanın anlamının da sorgulandığı bu tartışmalar bazı alanlarda düzenlemeler yapılması gereğini işaret etmektedir. Bu kuşakta yer alan haklara ilişkin ilk düzenleme örnekleri insan kopyalamayı yasaklayan Avrupa Konseyi belgeleridir. Bugün “ceninin hakkı”ndan söz edilmektedir. 1970’lerde bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri’nde de kürtaja ilişkin felsefi boyutları da olan tartışmalar, bu konuda düzenlemeler yapılmasını sağlamış ve söz konusu düzenlemelere ışık tutmuştur. Yaklaşık 30 yıllık geçmişi olan ve o günlerde daha çok kadının hakları bağlamında tartışılan konu, günümüzde ceninin de bir hak öznesi olarak korunması ön kabulünden hareketle başka bir düzlemde tartışılmaktadır.

III) İNSAN HAKLARININ ULUSAL ALANDAN ULUSLARARASI DÜZEYE YÜKSELİŞİ

İnsan haklarının tarihsel gelişimi çerçevesinde önemli adımlardan biri halkların "olması gereken"den pozitif hukuk yoluyla "olan"a dönüştürülmesi, yazılı hale getirilip giderek güvence mekanizmalarının oluşturulmasıdır. Bu alanda bir diğer sıçrama da insan haklarının düzenlenmesinin ulusal düzeyden uluslararası düzeye geçmesidir.

İnsan haklarının uluslararası bir nitelik kazanması, büyük ölçüde II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Bu tarihten önce de bu yönde insan haklarının korunmasını uluslararası düzeye taşıyan bazı gelişmeler olmakta birlikte 24 Ekim 1945'te Birleşmiş Milletler'in kuruluşu önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Ancak, 1919'da kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) ile insan haklarının içerik yönünde olduğu gibi koruma ve denetim yönlerinden de ilk kez uluslararası düzeyde ele alındığını unutmamak gerekir. Uluslararası insan hakları belgeleri genel konuların yanı sıra özel nitelikteki konuları da ele almaktadır. Ayrıca bazı belgeler, belli gurupların haklarına ilişkin olabilmektedir: Kadınlarla, çocuklarla veya göçmenlerle vb. ilgili insan hak ve belgeleri gibi.

Uluslararası alana bakıldığında Birleşmiş Milletler Örgütü çatısı altındaki insan hakları belgeleri yanında bölgesel düzeyde de önemli kurumsallaşmaların olduğu saptanabilir. Bölgesel düzeyde kurulmuş ve günümüze ulaşmış yapılanmalar ele alındığında üç bölgesel sistemden söz edilebilir: Amerikan Devletler Örgütü, Avrupa Konseyi ve Afrika Birliği Örgütü.

Bunlar dışında ilk kuruluşunda adı Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) olan, daha sonra Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ile Avrupa Birliği (AB) (öncesinde adı sırasıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu-AET, ardından Avrupa Topluluğu-AT'dir) çerçevesinde de insan haklarına ilişkin standartlar üretilmektedir.

Devletlerin insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğünün kaynağı, genel olarak, Devletin ilgili uluslararası örgütün kuruluş belgesini kabul ederek "üye devlet" olması ve/veya Devletin ilgili sözleşmeyi onaylayarak taraf olması ve varsa denetim organının yetkilerini kabul etmesidir.

Bu aşamadan sonra Türkiye'nin içinde yer aldığı Birleşmiş Milletler sistemi ile Avrupa Konseyi çerçevesindeki temel düzenlemeler ele alınacaktır.

A) Birleşmiş Milletler Sistemi

II. Dünya Savaşı sonrasında savaşın etkilerinin giderilmesinin amaçlandığı belirtilerek, bu amaca yönelik olarak ulus devletlerin üstünde ve ötesinde bir hukuk düzeni oluşturulacağına sinyalleri verilmiştir. 25 Nisan 1945 tarihli San Francisco toplantısını izleyen aylarda, 26 Haziran 1945'te Birleşmiş Milletler Antlaşması/Şartı'nı (Charter of the United Nations) imzalayan, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 51 devlet Birleşmiş Milletler Örgütü'nün (BM) kurucusu oldu. BM Şartı ile insan hakları, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün bu konudaki çalışmalarından sonra ikinci kez uluslararası hukuka konu oldu ve bir çatı altında toplandı. BM Antlaşması (Şartı) 24 Ekim 1945'te yürürlüğe girmiştir. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, bu Antlaşma'nın tamamlayıcı bir bölümüdür.

"Birleşmiş Milletler" terimi ilk olarak Franklin D. Roosevelt tarafından II. Dünya Savaşı sırasında müttefik ülkeler için kullanılmıştır. BM müzakereleri uluslararası anlamda 25 Nisan 1945 San Francisco'da başlamıştır. 51 kurucu üyesi bulunan Örgütün üye sayısı, Karadağ'ın 28 Haziran 2006 tarihindeki katılımıyla 192'ye ulaşmıştır. Örgüt yapısı farklı birimlerden oluşmaktadır: "Genel Kurul", "Güvenlik Konseyi", "Ekonomik ve Sosyal Konsey", "Yardım Konseyi", "Genel Sekreterlik" ve "Uluslararası Adalet Divanı".

Genel Kurul, tüm üye devletlerin temsilcilerinden oluşmaktadır. Bir üye devletin Genel Kurul'daki temsilcisi 5'ten fazla olamamaktadır. 15 üyesi olan **Güvenlik Konseyi**, siyasal alanda bir yürütme organıdır. Genel Kurulca seçilen Ekonomik ve Sosyal Konsey 55 üyeden oluşmaktadır. Başlıca görevleri arasında Birleşmiş Milletlerin ekonomik ve sosyal çalışmalarını yürütmek ve uluslararası ekonomik, sosyal, kültürel konularda raporlar hazırlamak vardır. **Genel Sekreterlik**, BM'nin en göz önündeki birimidir. BM'nin diğer organlarının çalışmaları için gerekli ortamı ve koşulları sağlamakla ve oluşturulan program ve politikaları uygulamaktadır. Uluslararası barış ve güvenliği bozucu olaylar konusunda raporlar hazırlayıp Güvenlik Konseyine sunmaktadır. **Uluslararası Adalet Divanı**, BM'nin yargı organıdır. Divan, Genel Kurul ve Güvenlik Konseyince seçilen 15 yargıçtan oluşmaktadır. Görev süreleri dokuz yıldır. Divan'da bir devletten iki yargıç bulunamamaktadır. Ülkeler, istedikleri davayı Divan'a götürebilir. Divan, Hollanda'nın La Haye (La Hay) kentinde görev yapmaktadır.

BM sisteminde insan hakları alanında çalışan iki tip organ söz konusudur: BM Antlaşması çerçevesinde kurulan organlar ve daha önce de sözü edilen sözleşmeler kapsamında oluşturulan organlar (**komiteler**). İnsan Hakları Konseyi ve İnsan Hakları Komisyonu ilk grup içinde yer alan örgütlenmelerdir. Genel Kurul, 1993'te, insan hakları alanında daha etkin biçimde çalışılması

amacıyla **“İnsan Hakları Yüksek Komiseri”** atanmasına karar vermiştir. 1997 yılında İnsan Hakları Merkezi ile Genel Sekretere ve diğer organlara bağlı olarak çalışan Komiserlik makamı **“Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği”** oluşturulmuştur. Cenevre’de bulunan Yüksek Komiserlik, insan haklarının ileriye götürülmesi, korunması ve bu bağlamda küresel ortaklık kurulması çalışmalarının yanı sıra İnsan Hakları Komisyonu ile sözleşmeler uyarınca kurulan denetim organlarının (komiteler) sekreterliği işlevini de yerine getirmektedir. BM’nin insan hakları alanındaki tüm programlarını eşgüdümleme ve etkisini geliştirme görevlerini üstlenen Komiserlik; bu görevleri çerçevesinde, üye devletlerle sürekli diyalog halindedir.

BM sistemi içinde yer alan bir başka yargı organı da 17 Temmuz 1998’de kabul edilen Roma Statüsü’yle oluşturulan **Uluslararası Ceza Mahkemesidir**. Uluslararası boyutlu soykırım suçları, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve saldırı suçları konusunda yetki alan sürekli bir yargı organıdır.

Birleşmiş Milletlerin kurulması; geleneksel uluslararası hukuk anlayışının değişmesi, insan haklarının uluslararası hukuka girmesi, bireyin “hak öznesi” kimliğini kazanmasını sağlayan bir sürecin başlangıcını simgelemektedir. BM antlaşması öncesinde de bu yönde bazı adımlar atılmakta birlikte bunlar sistemsizdi ve çoğu sürekli ve etkin olamamıştır.

II. Dünya Savaşı’ını önceleyen dönemde, geleneksel uluslararası hukuk devletler arasındaki ilişkileri düzenlemekle yetinmektedir. İnsan hakları alanını da ilgilendiren devlet-birey/yurttaş arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ulus devletlerin iç hukuk sistemi içinde ele alınmaktadır. Bir araştırmaya göre, “BM öncesi dönemde, bireyler uluslararası hukukun ‘özne’si değil ‘konu’sudur. Bu anlayışa göre, uluslararası hukukta hak özneleri, yalnızca ‘devletler’ idi.” İnsan hakları her ulus devletin kendi egemenlik alanında düzenlediği bir iç hukuk konusudur. Bu çerçevede insan hakları alanında yaşanan sorunlar da “iç hukuk sorunu” olarak görülmektedir. Uluslararası hukuk anlayışındaki değişmelerle birlikte bireyler uluslararası hukukun hak özneleri olmuş ve ulusal düzeyin yanı sıra uluslararası düzeyde düzenlenmeye ve bu düzeydeki koruma sistemlerinden yararlanmaya başlamıştır. Hak öznesi olarak kabul edilen bireylere uluslararası koruma ve denetim organlarına başvurma hakkı tanınması da bu gelişmelerin önemli sonuçlarından biridir.

BM sistemi dahilindeki Evrensel İnsan Hakları Bildirisi BM Antlaşması uyarınca, kendiliğinden bağlayıcı özelliğe sahip olmayan, tavsiye niteliğinde karar almakla yetkilendirilmiş BM Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilmiştir (Evrensel Bildiri’nin kabul edildiği gün olan 10 Aralık, “Dünya İnsan Hakları Günü” olarak kutlanmaktadır). Bildirinin başlangıç bölümünde “insanlık ailesi”nden, bu

ailenin üyelerinin sahip olduğu “onur”un ve “eşit ve devredilmez haklarının tanınmasının, dünyada özgürlüğün, adaletin ve barışın kendi”ni oluşturduğundan söz edilmektedir. “İnsanın zulüm ve baskıya karşı son çare olarak direnmeye zorunlu kalmaması”nı sağlamak için “insan haklarının hukukun üstünlüğü yoluyla korunması” zorunluluğu vurgulanmaktadır. Başlangıç ve 30 maddeden oluşan Bildiri’de haklar iki kategoride toplanabilir. İlk kategoriyi birinci kuşak insan hakları kapsamındaki (md. 3-21 arası) kişi hak ve özgürlükleri oluşturmaktadır. Kişi güvenliği, konut dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, uyrukluk hakkı vb. Bu maddeleri ikinci kuşak haklar olarak nitelenen ekonomik, sosyal ve kültürel haklar (md. 22-27) izlemektedir. Sosyal güvenlik hakkı, çalışma hakkı, eşit iş için eşit ücret hakkı, adil ve elverişli ücret alma hakkı, sendika hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, ülke yaşamına katılma hakkı, kültürel yaşama serbestçe katılma hakkı gibi haklardan söz edilmektedir. 29’uncu maddede, hak ve ödevler bir arada anılmakta ve herkesin “kişiliğinin özgür ve tam gelişmesini olanaklı kılan topluma karşı ödevleri” olduğu belirtilmektedir. Yine aynı maddeye göre, haklar “demokratik bir toplumda, genel ahlaka, kamu düzenine ve genel refaha ilişkin meşru gereklerin karşılanması amacıyla, yasayla belirlenmiş türde sınırlamalara tabi tutulabilecektir.” Bir bütün olarak Evrensel Bildiri birinci ve ikinci kuşak hakların uluslararası düzeye taşındığı temel ve öncü belgedir. Doktrinde “Uluslararası İnsan Hakları Manzumesi” olarak adlandırılan belgeler grubunda Evrensel İnsan Hakları Bildirisinin yayında ikiz sözleşmeler olarak anılan 1966 tarihli Uluslararası Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (KSHS) ile yine 1966 tarihli Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ESKHS) yer almaktadır. KSHS’nin (Birinci) Seçmeli Protokolü ile Ölüm Cezasını İlgâ Eden İkinci Seçmeli Protokolü de bu grup içindedir. Her iki sözleşmenin hazırlık süreci 1948’e dek geriye uzanmaktadır. Bu sürede Evrensel Bildiri kabul edilmiştir. Sonrasında büyük ölçüde bu Bildiri’de yer alan haklar listesinin sözleşme biçiminde bir belgede yer alması yönündeki çabalar iki ayrı sözleşme hazırlanmasıyla noktalanmıştır. Temel nitelikteki BM belgeleri arasında olan KSHS ve ESKHS çok sayıda devlet tarafından onaylanan belgeler arasındadır. Her iki belge de 1966 yılında kabul edilip imza ve onaya açılmış, 1976 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye ikiz sözleşmeleri 2000 yılında imzalamış ve 23 Eylül 2003 tarihinde (bazı çekincelerle) onaylamıştır.

Birleşmiş Milletler Sistemi dahilinde dokuz temel uluslararası insan hakları sözleşmesi mevcuttur. Her bir sözleşme için ilgili sözleşme hükümlerinin uygulanmasını izlemek amacıyla uzmanlar komitesi oluşturulmuştur. Kronolojik sırayla sözleşmeler ve ilgili komiteler şöyle sıralanmaktadır:

BM SÖZLEŞMESİ	DENETİM MEKANİZMASI
• 1965 tarihli Uluslararası Irk Ayrımcılığının Tüm Biçimlerinin Kaldırılması	• Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Komitesi
• 1966 tarihli Uluslararası Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi	• İnsan Hakları Komitesi
• 1966 tarihli Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi	• Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi
• 1979 tarihli Kadınlar Hakkında Tüm Ayrımcılık Biçimlerinin Kaldırılması Sözleşmesi	• Kadınlar Hakkında Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesi
• 1984 tarihli İşkenceye ve Başka Zalimce, İnsanlık Dışı ya da Onur Kırıcı Ceza ya da Davranışlara Karşı Sözleşme	• İşkenceye Karşı Komite
• 1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesi	• Çocuk Hakları Komitesi
• 1990 tarihli Uluslararası Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Korunması	• Göçmen İşçiler Komitesi
• Kişilerin Zorla Kayıp Edilmekten Korunması Uluslararası Sözleşmesi	• Zorla Kaybedilmenin Önlenmesi Komitesi
• Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi	• Engelli Hakları Komitesi

Türkiye, Kadınlar Hakkında Tüm Ayrımcılık Biçimlerinin Kaldırılması Sözleşmesi'ni, İşkenceye ve Başka Zalimce, İnsanlıkdışı ya da Onur Kırıcı Ceza ya da Davranışlara Karşı Sözleşme ile Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni daha önce onaylamıştır. 1990 tarihli Uluslararası Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Korunması Sözleşmesi'ni 1999 tarihinde imzalamıştır ve sonrasında onaylamıştır. Sözleşme, Türkiye açısından 2005 yılı Ocak ayından itibaren yürürlüktedir. Daha önce belirttiğimiz gibi ikiz sözleşmeler de Türkiye tarafından 2003 yılında onaylanmıştır. Türkiye'nin 2000'li yıllarda onayladığı bir başka sözleşme de Uluslararası Irk Ayrımcılığının Tüm Biçimlerinin Kaldırılması Sözleşmesi'dir. Bu sözleşme de Türkiye açısından 2002 yılından itibaren yürürlüğe girmiştir.

BM Sistemi dahilinde yukarıda sözü edilen sözleşmeler uyarınca oluşturulan komiteler ve denetimin yanı sıra sözleşmelerden ve onay koşulundan bağımsız sözleşme dışı sistemler de vardır. Bu sistemler, Anayasayı onaylayarak Birleşmiş Milletler üyesi olan tüm devletler açısından geçerlidir. Söz konusu sistemler çerçevesinde belirli ülkelerdeki ya da topraklardaki insan haklarının durumu yanı sıra dünya ölçeğinde insan hakları ihlalleri de incelenmekte, raporlar hazırlanarak kamuya duyurulmaktadır.

Sözleşme dışı denetim sistemleri çerçevesinde kullanılan yöntemler konulara ve ülkelere göre olmak üzere iki başlığa ayrılabilir. Konulara özgülenen yöntemler çerçevesinde, çalışma grubu oluşturularak özel raportör veya Genel Sekreter temsilcisi atanarak ya da bağımsız uzmanlarca saptanan konudaki insan hakları ihlalleri incelenmektedir.

İnceleme başlıkları arasında keyfi tutuklama, zorla veya istek dışı kayıplar, yargısız veya keyfi infazlar, düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü, çocuklara kadınlara yönelik hak ihlalleri, işkence ve başka zalimce, insanlık dışı ya da aşağılayıcı davranışlar, ırk ayrımcılığı, dinsel bağnazlık vb. yayında eğitim hakkı, gelişme hakkı, göçmen kişilerin hakları, aşırı yoksulluk, beslenme hakkı, yapısal uyum politikaları ve dış borçlar vb. konular sayılabilir.

Türkiye'ye ilişkin olarak da özel raportörler ve çalışma grupları, örneğin yargısız ya da keyfi infaz, istek dışı ya da zorla kayıp, dinsel bağnazlık, ayrımcılık, düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü, işkence ve başka insanlık dışı zalimce davranışlar vb. konularda insan hakları ihlalleri incelenmiş, raporlar hazırlanmıştır. Kimi raportörler ve bağımsız uzmanlarca ziyaretler yapılmış ve ziyaret raporları hazırlanmıştır. Kamuya açıklanan raporlarda Türkiye'de insan hakları alanındaki ilerlemelerin yanında ciddi sorunların yaşandığına ilişkin gözlem ve saptamalara yer verilmiştir.

Ülkelere göre özel yöntemler çerçevesinde de belirli ülkelerdeki veya topraklardaki insan hakları ihlallerini incelemek üzere çalışmalar yapılmaktadır. Bu çerçevede, son on yıllarda incelenen ülkeler veya topraklar arasında İsrailce işgal edilen Filistin toprakları, Irak, İran İslam Cumhuriyeti, Pakistan, Afganistan, Küba, El Salvador, Ekvator Ginesi, Haiti, Myanmar, Güney Afrika, Sudan, Nijerya, Zaire, Ruanda, Brundi, Guatemala, Somali, Mozambik, Kamboçya, Eski Yugoslavya gibi yerler bulunmaktadır.

B) Avrupa Konseyi Sistemi

05 Mayıs 1949'da 10 kurucu üyenin Londra'da imzaladığı Statü ile kurulmuş olan Avrupa Konseyi, Avrupa çapında insan haklarının korunması, eğitim ve kültür alanında çalışmalar yapan, anlaşmalar kabul eden hükümetler arası bir kuruluştur. Türkiye'nin 09 Ağustos 1949'da üyesi olduğu Konsey'in, Karadağ'ın üye olduğu 11 Mayıs 2007 tarihi itibarıyla 47 üyesi bulunmaktadır. Avrupa Konseyi de insan haklarının tüm demokratik toplumlar için evrensel, bölünmez ve esas olduğuna vurgulamaktadır.

Kuruluş, etkili denetim ve koruma mekanizmaları ile bireylerin kişisel ve siyasal özgürlüklerine, sosyal, ekonomik ve kültürel haklarına saygıyı güvence altına alıp Avrupa Birliği'ni güçlendirerek, insan haklarına yönelik yeni tehditleri tanımlayarak ve farklı düzeylerde (meslek grupları, okullar ve üniversitelerde) insan hakları eğitimini geliştirerek ve kamuoyu bilincini oluşturarak insan haklarını korumayı amaçlamaktadır.

Konsey'de farklı organlar bulunmaktadır. Bakanlar Komitesi, üye devletlerin Dışişleri Bakanlarından oluşan ve Konsey'in çalışmalarını yönlendiren karar organıdır. Üye devletlerin ulusal düzeydeki parlamentolarından gelen temsilcilerden ve yedek üyelerden kurulu Parlamenter Meclis, görüşme organı niteliğindedir. Avrupa Yerel ve Bölgesel Otoriteler Kongresi de, Parlamenter Meclis modeline göre oluşturulmuş olan ve yerel düzeyde demokratik yapıları kuvvetlendirmeyi amaçlayan birimdir. Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği de Konsey'in bir başka önemli birimidir. İnsan Hakları Komiseri Ofisi 1999'da kurulmuştur. Komiser, üye ülkelerde insan hakları eğitimi ve bilincini artırmakla yükümlüdür. Bunun yanında, AİHS ve Konsey'in tavsiyeleri ile Bakanlar Komitesi'nin kararlarına üye ülkelerin tam ve etkili bir şekilde saygı göstermelerini sağlamakla da yükümlüdür. Komiserin yasal bir yaptırım gücü bulunmamaktadır. Ancak insan haklarını korumak ve bu

alanda ihlalleri engellemek için devletlere enformasyon sağlar ve gerektiğinde tavsiyelerde bulunabilir.

Avrupa Konseyi sistemi çerçevesinde, insan hakları, başlıca dört belgede ve ilgili protokollerinde toplanmıştır: "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)", "Avrupa Sosyal Şartı", "İşkencenin ve İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Davranış ya da Cezanın Önlenmesi Avrupa Sözleşmesi", "Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi".

1) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Konseyine üye ülkelerin yasal yetkisi altında bulunanların belirli insan hakları ve temel özgürlüklerini güvenceleyen uluslararası bir sözleşmedir. Sözleşme, 4 Kasım 1950 yılında Roma'da imzalanmış ve 1953 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sözleşme'yi kabul edildiği tarihte imzalamış ve 18 Mayıs 1954'te onaylamıştır. Bireysel başvuru hakkını ise, ilk kez 1987'de tanımıştır.

Sözleşme ve Sözleşme'ye ek protokoller temel olarak şu hakları güvence altına almaktadır:

- Bireyin yaşama, özgürlük ve güvenlik hakkı,
- Hukuk ve ceza işlerinde adil yargı hakkı,
- Seçme ve seçilme hakkı,
- Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü,
- Kitle iletişim araçları da dahil anlatım (ifade) özgürlüğü,
- Mülkiyet hakkı.

Sözleşme'de temel olarak şunlar da yasaklanmaktadır:

- İşkence ve insanlık dışı veya aşağılayıcı davranış ve ceza,
- Ölüm cezası,
- Sözleşme'nin güvence altına aldığı hak ve özgürlüklerin kullanımında ayırıcılık yapılması,
- Devletin kendi vatandaşını sınır dışı etmesi veya ülkeye girişini engellemesi,
- Yabancıların toplu halde sınır dışı edilmesi.

Sözleşme ile güvence altına alınan hakların uygulanmasını denetleyecek iki ayrı bağımsız organ kurulmuştur: **Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (1954) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (1959).**

Daha sonra, büyüyen yeni Avrupa'nın karşılaştığı sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla, iki aşamalı eski sistemin yerine yeni bir Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) kurulması kararlaştırılmıştır. Yeni Mahkeme, Avrupa Konseyinin bir organı olarak, **1 Kasım 1998'de Strasbourg'da** kurulmuştur.

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ GENEL DURUM

KURULUŞ

21 Ocak 1959

YER

Strasbourg (Fransa)

ÜYELER

- Her ülkeden eşit sayıda üye gelir (1'er tane)
- Toplam 47 üyeden oluşur
- Çalışmalara kendi adlarına katılırlar
- Üstün ahlaklı ve alanında uzman hukukçudurlar
- Bağımsız ve tarafsızdırlar
- Tam gün çalışırlar ve başka iş verilemez
- Taraf ülkelerin gösterdiği 3'er aday arasından parlamenter meclis oy çokluğu ile üye seçer
- Görev süreleri 9 yıldır
- En fazla 70 yaşına kadar çalışırlar

YETKİ

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ek Protokollerde verilen yetkileri kullanır.

KARARLAR

- Gerekçeli yazılır
- Bağlayıcıdır
- Taraf ülkeler, kararlara uyma taahhüdü verirler
- Kesinleşen kararlar ilgili ülkeye ve Bakanlar Komitesi'ne gönderilir
- Kararların ülkeler tarafından uygulanıp uygulanmadığının takibi Bakanlar Komitesi tarafından yapılır
- Taraf ülkeler kararları uygulamazsa, Büyük Daire tarafından tazminat veya Konsey'den ihraç yaptırımları verilebilir

KARAR TÜRLERİ

- Kayıttan Düşürme
- Adil Tazmin

AİHS, 1948 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından kabul edilen Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nde ifadesini bulan hak ve özgürlüklerin bir bölümünü korumak için atılan ilk başarılı girişimdir. Özellikle Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi dahil olmak üzere dünyadaki diğer insan hakları sistemleri için bir model oluşturmuştur.

Başta kişisel ve siyasal haklar olmak üzere, temel hak ve özgürlüklere saygılı olmalarını sağlayan Avrupa'daki sürekli ve bağımsız tek kontrol mekanizmasıdır.

Sözleşme'nin önemi, yalnızca sağladığı hakların genişliğinden değil, aynı zamanda yapılan şikâyetleri çözmek, uygulamaları denetlemek ve Sözleşme'nin yüklediği sorumlulukları gerçekleştirmek için Strasbourg'da kurulan koruma mekanizmasına sahip olmasından da kaynaklanmaktadır.

Taraf devletler, yasal yetkileri altına bulunan her kişinin, cinsiyet, ırk, milliyet ve kökenine bakılmaksızın AİHS ile koruma altına alınan insan hakları ve özgürlüklerden yararlanmasını sağlamakla yükümlüdürler.

Sistem çerçevesinde, ilk planda ulusal düzeydeki çabalar ve çalışmalar yer almaktadır. Her üye ülke, yasal etkisi altında bulunan her bireyin bu haklardan yararlanmasını sağlamalıdır. Ulusal düzeyde haklardan yararlanmak konusunda bir sorun olduğunda, **her birey, bazı koşullara bağlı olmak üzere AİHM'ye başvurabilir. Devletler de, diğer devletler aleyhinde dava açabilir. Mahkeme kararları bütün taraf ülkeler için bağlayıcıdır.** Merkezi Strasbourg'da bulunan Mahkeme, başvuru aşamasından karar alınmasına kadar davanın bütün aşamalarını yürütür.

Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi tarafından seçilen **hakimler tamamen bağımsızdırlar.** Mahkemeye yapılan başvurular, kabul edilirliklerine karar verilmesi için öncelikle **tek yargıç** tarafından incelenir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuru yapabilmek için bazı koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunların en önemlileri arasında, başvuruda bulunmadan önce tüm etkili yönetsel ve yargısal **başvuru yollarının tüketilmiş ve haksızlığı düzeltici bir sonuç alınamamış olması** gelmektedir.

Başvuru, iç hukuk yollarının tüketilmesinden sonraki (son karar tarihi itibarıyla) **altı ay içinde** yapılmalıdır. Başvuru dilekçesinde, başvuranın adı-soyadı, mesleği ve adresi veya vekilinin bilgileri ve yakınılan devletin adı belirtilmelidir. Konu hakkındaki dilekçe Türkçe olarak da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine gönderilebilmektedir. İnsan Hakları ihlalinin, mutlaka Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde belirtilen bireysel hak ve özgürlüklerden birinin veya birkaçının ihlali olması gerekmektedir. Mesnetsiz yani ispatlanmayan davalar, bu aşamada hakim heyetinin oybirliği ile reddedilir.

Kişiler, Mahkeme'ye, Sözleşme'de yer alan bedeni cezalar, akıl hastalarını hapsedme, mahkûm hakları, askeri ve meslek disiplini, dava işlemlerinin uzunluğu ve geçerliliği, telefon bağlantısı, eşcinsel faaliyetlerini düzenleyen kanunlar, basın özgürlüğü, çocukların gözetimine alınması, aile bütünlüğü ve yerinden yurdundan edinme ile ilgili sorunlar gibi geniş bir çerçevede başvuru abilirler.

Bir başvuru mahkeme heyeti tarafından kabul edilir bulunduğunda, mahkeme iki tarafı dostane bir çözüm için teşvik etmeye çalışır. Tarafların dostane bir çözüme ulaşamamaları halinde duruşma başlar. Mahkeme, yedi hakim ile toplanır, istisnai durumlarda ise 17 hakimden oluşan "Büyük Mahkeme" kurulur.

Dava açık mahkemede görüşülür. Karar, bir üst mahkeme veya temyiz mahkemesine götürülemez. Mahkeme nihai kararları alır ve söz konusu kararlar ilgili devlet için bağlayıcıdır. Mahkeme, ilgili devleti, davacıya tazminat ödemekle ve mahkeme tarafından saptanan ihlaller ve benzerlerini bir daha yapmamakla yükümlü kılar.

Mahkeme kararları gereğince, yeni ihlallerin engellenmesi amacıyla devletlerin (yasa değişikliği, dava hukuku kuralları veya uygulamaları, yeni cezaevlerini inşa etme, veya yeni hakimler atama gibi) önlemler alıp almadıklarını kontrol etmek **Bakanlar Komitesinin görevidir.**

Komite, Mahkeme tarafından belirlenen tazminatın davacıya ödenmesini sağlayan organdır. Hatta davayı yeniden açma, yasak ve haczi kaldırma, polis kayıtlarını ortadan kaldırma ve ikamet garantisi verme gibi hallerde ve bazı durumlarda, tazminatın ödenmesini sağlamak için somut bazı adımların atılmasını sağlar. Davacı, yeterince tazminat almadığını düşündüğü hallerde Bakanlar Komitesine başvurabilir.

2) Avrupa Sosyal Şartı

18 Ekim 1961'de imzalanan Avrupa Sosyal Şartı, sosyal ve ekonomik hakların korunması alanında AİHS'yi tamamlayıcı bir belgedir. Sosyal Şart, çalışma hakkı, meslek eğitimi hakkı, mesleğe yöneltme hakkı, sağlığın korunması hakkı, adil çalışma koşulları ve ücret hakkı, örgütlenme (sendika) hakkı, toplu pazarlık hakkı, sağlık ve sosyal yardım hakkı, sosyal güvenlik hakkı, iş güvenliği ve işçi sağlığı hakkı, çocukların ve gençlerin korunması hakkı, çalışan kadınların korunması hakkı, annenin ve çocuğun sosyal ve ekonomik korunması hakkı, sosyal refah hizmetlerinden yararlanma hakkı, bedensel veya zihinsel engellilerin mesleksi eğitim ile mesleki ve sosyal yeniden uyum hakkı, çalışan göçmenlerin ve ailelerinin korunma ve yardım hakkı, ailenin sosyal, hukuksal ve ekonomik korunma hakkı, öteki sözleşmeciler tarafların ülkelerinde gelir getirici bir iş yapma hakkı vb. hakları güvence altına almaktadır. 1996'da gözden geçirilen Sosyal Şart, kadınların eşitliği ilkesini güçlendirmiş ve elverişli konut hakkı gibi diğer alanlarda da haklar tanımıştır. Şart'ta güvenceye bağlanan yeni diğer haklar da şöyle sıralanabilir: İşten çıkarma durumunda korunma hakkı, işverenin iflası durumunda çalışanların alacaklarının korunması hakkı, onurlu çalışma hakkı (cinsel tacize ve saldırgan davranışlara karşı korunma hakkı), aile sorumluluklarını taşıyan çalışanların fırsat ve işlem eşitliği hakkı, çalışan temsilcilerinin işletmede korunma hakkı ve kendilerine tanınacak kolaylıklar, toplu işten çıkarma

yöntemlerinde bilgilendirme ve danışılma hakkı, yoksulluğa ve sosyal dışlanmaya karşı korunma hakkı. Şart'ın uygulanması uluslararası denetime tabidir.

3) Avrupa İşkence ve İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Davranışın ya da Cezanın Önlenmesi Sözleşmesi

Avrupa İşkence ve İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Davranışın ya da Cezanın Önlenmesi Sözleşmesi, işkence ve insanlık dışı ya da aşağılayıcı davranışa maruz kalabilecek mahkûmlar ve gözaltına alınan kişiler için ek bir koruma sağlar. Bu amaçla kurulacak bir komite, kamu makamları tarafından şahısları gözaltında bulundurulduğu hapisane, gençler için ıslahane, polis karakolları, askeri kışlalar, psikiyatri hastaneleri gibi yerleri ziyaret etme yetkisine sahiptir. Komite, tutuklulara nasıl muamele edildiğini değerlendirmek ve onların korumalarını sağlamak amacıyla uygun yolları araştırır.

4) Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi

Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi, ulusal azınlıkların haklarını koruyan ve yasal olarak bağlayıcılığı olan çok taraflı ilk belgedir. Sözleşme, ulusal kurumlar ve politikalar yoluyla uygulanır. Sözleşme, imzacı devletlerin saygı göstermeleri gereken ilkeleri belirlemektedir. Yasa önünde eşitlik, kültür, dil, din, gelenek ve kimliklerini koruma ve geliştirmek için uygun koşulların oluşturulması, kitle iletişim araçlarına ulaşmalarını sağlamak, diğer ülkelerde meşru olarak ikamet edenlerle sınır ötesi serbest ve barışçılı ilişkilerin kurulması benimsenen ilkeler arasındadır. Sözleşme'nin denetim mekanizması ise, uzmanlardan oluşan bir danışma komitesi ile desteklenen **Bakanlar Komitesi**, Sözleşme'nin uygulanmasını değerlendirme yetkisine sahiptir.

5) İrkçilik ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu

İrkçilik ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu, Avrupa Konseyine üye bütün ülkelerde ırkçılık, ayrımcılık ve hoşgörüsüzlükle mücadele etmeye öncülük etmekte ve bunlara karşı yasal ve siyasal korumayı güçlendirmek için çalışmaktadır. Bu çerçevede mevcut ulusal ve uluslararası önlemlerin etkinliğini değerlendirmekte ve bunların güçlendirilmesi için öneriler sunmaktadır.

Avrupa Konseyi sistemi dahilinde kadının insan haklarına yönelik önemli çalışmalar söz konusudur. Bu çerçevede, kadın-erkek eşitliğini güçlendirmek, insan haklarının güvence altına alınmasının ayrılmaz bir parçası olduğu düşünülmektedir. Avrupa Konseyi; cinsel sömürü amacı ile yapılan kadın kaçırma olaylarına son vermek, kadına yönelik şiddeti ortadan kaldırmak, siyasal ve toplumsal hayatın her alanında cinsel eşitliği sağlamak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Diğerlerinin yanında önem verilen bir başlık olarak, anlatım (ifade) özgürlüğü ve bu çerçevede yer alan etkinliklerden söz edilebilir. Konsey, anlatım (ifade) özgürlüğünü, demokratik toplumun temel taşı olarak değerlendirmektedir. AİHS'nin belirlediği temel hak ve özgürlüklere yasal koruma sağlamanın yanında Avrupa Konseyinin kitle iletişim araçları ile ilgili çalışmaları, anlatım (ifade) ve bilgilendirme özgürlüğünü genişletmek ve bu özgürlüklerden yararlanmak için yasal uyum ve siyasi araçları geliştirme amacına yöneliktir. İletişim alanında çalışanlar ve kamu çalışanları için bilgilendirmeye yönelik etkinlikler ve eğitim etkinlikleri bu çalışmanın bir parçasıdır.

6) Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi)

Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi kısa adıyla İstanbul Sözleşmesi, 11 Mayıs 2011 tarihinde İstanbul'da imzaya açılmış ve 1 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, Avrupa Konseyi üyesi ülkelerin, Avrupa Konsey üyesi olmayıp Sözleşme'nin hazırlanmasına katılan ülkelerin (Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Kanada, Meksika, Vatikan) ve Avrupa Birliği'nin imzasına açıktır. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi oyçokluğuyla ve Bakanlar Komitesi'ne katılmaya yetkili taraf temsilcilerinin oybirliğiyle, Avrupa Konseyi üyesi olmayan ve Sözleşme'nin hazırlanmasına katılmamış olan herhangi bir devleti Sözleşme'ye katılmaya davet edebilir.

Sözleşme'nin amacı; kadınları her türlü şiddetten korumak, kadınlara yönelik şiddet ve ev içi şiddeti önlemek, kovuşturmak ve ortadan kaldırmak, kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve kadınların güçlendirilmesi yolu dahil kadınlar ve erkekler arasındaki temel eşitliği teşvik etmek, kadınlara yönelik şiddet ve ev içi şiddet mağdurlarının korunması ve bu mağdurlara yardım edilmesi

için kapsamlı bir çerçeve, politikalar ve tedbirler geliştirmek, kadınlara yönelik şiddeti ve ev içi şiddeti ortadan kaldırmak amacıyla uluslararası işbirliğini teşvik etmek ve bütüncül bir yaklaşım benimsemek amacıyla etkili işbirliği sağlamak için kuruluşlara ve kolluk kuvvetlerine destek ve yardım sağlamaktır.

Türkiye, Sözleşme'yi 11 Mayıs 2011 tarihinde çekince koymaksızın imzalamıştır. Sözleşme'nin onaylanmasının uygun bulunduğuna ilişkin 24 Kasım 2011 tarih ve 6251 sayılı Kanun, 29 Kasım 2011 tarih ve 28127 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Bakanlar Kurulu'nun onaya ilişkin 10 Şubat 2012 tarih ve 2012/2816 sayılı Kararı ise, 8 Mart 2012 tarih ve 28227 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Sözleşme, Türkiye bakımından 1 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

İstanbul Sözleşmesi'nin denetim organı, Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddete Karşı Eylem Uzman Grubu'dur.

- 1- Sözleşmenin görüşülmesine ilişkin toplantı İstanbul'da yapıldığı için "İstanbul Sözleşmesi" olarak anılmaktadır.
- 2- Türkiye bu Sözleşme kapsamında 2012 yılında 6284 sayılı Ailenin Korunması Ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'u kabul etmiştir.

7) Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesi

Avrupa Konseyi bünyesinde hazırlanarak 28 Ocak 1981 tarihinde imzaya açılan ve 1 Ekim 1985 tarihinde yürürlüğe giren Kişisel Verilerin Otomatik İşleme Tabi Tutulması Karşısında Bireylerin Korunması Sözleşmesi'ne, Konsey'de yer almayan ülkelerin de taraf olma imkanı bulunmaktadır.

Türkiye Sözleşmeyi 28 Ocak 1981 tarihinde imzalamıştır. Onaya Uygun Bulma Kanunu 18 Şubat 2016 tarih ve 29628 sayılı Resmi Gazete'de, Sözleşme'nin onaylanmasını kararlaştıran Bakanlar Kurulu Kararı ile Sözleşme'nin resmi Türkçe çevirisi 17 Mart 2016 tarih ve 29656 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Onay belgeleri 2 Mayıs 2016 tarihinde Avrupa Konseyi Genel

Sekreterliği'ne tevdi edilmiştir. Sözleşme, Türkiye bakımından 1 Eylül 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Sözleşmenin uluslararası denetim organı "Danışma Komitesi"dir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olan 47 ülkeden gelen birer üyeden oluşur.

Türkiye bu Sözleşme kapsamında 2016 yılında 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nu kabul etmiştir. Bu Kanun ile Kişisel Verilerin Korunması Kurumu kurulmuştur. Sözleşmenin ulusal takip organı bu kurumdur.

IX) TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI VE TEMEL BELGELER

Türkiye'de insan hakları anlayışının Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze uzanan gelişimini ana başlıklarıyla ele alalım.

1839 "Tanzimat Fermanı", 1856 "Islahat Fermanı" gibi belgelerde insan haklarına ilişkin bazı düzenlemeler söz konusu olmakla birlikte, Batı'da modern devletin geçirdiği değişimlerle birlikte ilerleyen insan hakları anlayışını ve birey-devlet ilişkisini bu dönemde yakalamak zordur. Bu dönem, bir adlandırmaya göre "Padişahın Bağışladığı Haklar Evresi"dir. Siyasal iktidarın meşruluk kaynağının ilahi olmaktan çıkıp dünyevileşmesi, laikleşmesi bu dönem için söz konusu değildir. Yöneten-yönetilen ilişkisine bakıldığında, özgür bireyler/yurttaşlar yerine "kul" olan uyruklar ve bunlara "bahşedilen" haklar vardır. Klasik liberal öğretinin sunduğu biçimde insanın haklarıyla sınırlı devlet anlayışı yerine ilahi kaynaklı, mutlak ve sınırsız bir iktidar anlayışından söz edilebilir. 1839 Tanzimat Fermanı'nda kimi kişisel haklar vardır ama insan haklarının temel nitelikleri arasında yer alan "dokunulmazlık, devredilemezlik ve vazgeçilemezlik" görülememektedir. Hakların güvencesi, hukuksal değil dinsel yaptırımlardır. Islahat Fermanı da evrensel bir insan hakları anlayışına sahip değildir. Ferman daha somut konulara, sorunlara yönelik olarak hazırlanmıştır. Belgenin temel amaçlarından biri, Müslüman ve Hıristiyan uyruklar arasında eşitliğin sağlanmasıdır. Bir başka önemli nokta, ezizyet, işkence türünden cezaların ilk kez bu Ferman'la yasaklanmasıdır. Ancak

burada da insan haklarını güvence altına alacak, uygulamayı kuvvetlendirecek hukuki yaptırımlara yer verilmemiştir.

1876 Anayasası ve giderek 1909 değişikliklerine bakıldığında, iktidar anlayışında bir değişim görülebilir ama bu sınırlı bir değişimdir. Padişah, iktidarı bir başka merci ile, meclis ile paylaşmaktadır. Daha önce mutlak iktidarı kullanan padişahın yetkileri bu ve benzeri düzenlemelerle sınırlandırılmıştır. Artık “mutlak” bir iktidar yerine, “meşruti” bir iktidardan söz edilebilmektedir. Bu dönemde yönetilenlere, bazı kişisel haklar tanınmakta ve haklar anayasallaşmaktadır. Ancak yine hakların ileriye götürülmesini, kullanılmasını, korunmasını sağlayacak hukuksal düzenlemelerden söz etmek olanaklı değildir. 1909 değişiklikleri de tabloyu pek fazla değiştirmemiştir.

1924 Anayasası, meclis hükümeti sisteminin uygulanmasına olanak sağlayan 1921 Anayasası ile parlamenter sistemi sentezlemeye çalışmaktadır. Her iki Anayasa da “ulusal egemenlik” kavramını kullanmakta ve Fransız Devrimi düşüncesinde de olduğu gibi ve onun etkileri çerçevesinde, bu kavramı parlamentonun varlığıyla bütünleştirilmiş bir şekilde kullanmaktadır. Çoğunluğun iradesiyle genel irade bir tutulmaktadır. Bu anlayışa uygun olarak birey/yurttaşların haklarını ve özgürlüklerin koruyacak en sağlam güvence, egemenliğin Meclis tarafından kullanılmasıdır. Fransız Devrimi dönemindeki özgürlük anlayışı (özgürlük başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilme serbestisidir.) ve doğal hak anlayışının izlerinin görüldüğü 1924 Anayasası, klasik birinci kuşak haklara yer vermektedir. Anayasa ekonomik ve sosyal hak ve özgürlüklerden söz etmemektedir. Sayılan hak ve özgürlüklerin arasında, yasa önünde eşitlik, kişi dokunulmazlığı, konut dokunulmazlığı, vicdan, düşünce ve anlam, yayım, basın, seyahat, sözleşme, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplantı, dernek kurma, ortaklık kurma, öğrenim hak ve özgürlükleri kısa birer maddeyle ifade edilmektedir. Anayasa'nın yasakladığı önemli bir konu vardır: İşkence. Bir bakıma, egemen olan ulusun iradesinin sınırlanmasının anlamsız olduğu varsayımından hareketle ayrıntılı güvenceler öngörülmemektedir. Ancak önceki dönemden farklı biçimde, genel olarak yargı güvencesinin olduğunu belirtmek gerekir.

Geniş bir haklar kuşağına sahip olan 1961 Anayasası ile, hak ve özgürlüklerin ayrıntılı biçimde güvencelere kavuştuğu görülmektedir. 1961 Anayasası, “insan haklarına dayalı devlet” ilkesine yer vermekle devlet-yurttaş ilişkisinde çağdaş bir yaklaşımı benimsediğini de göstermektedir. Bu ilkeyle, devletin temelinin insan hakları olduğu kabul edilmektedir. Bu evre, doğal haklar anlayışının sürdürüldüğü, hakları tanımanın “kural”,

sınırlamanınsa "istisna" olduğu, hakların özüne dokunma yasağının getirildiği bir evredir. Anayasa'nın 10'uncu maddesine göre, "Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir." 1961 Anayasası, ilk kez insan haklarından geniş bir bölümünü, "Temel Haklar ve Ödevler" ana başlığı altında toplayarak güvenceye almıştır: Kişi Hakları ve Ödevleri, İktisadi Haklar ve Ödevler, Siyasal Haklar ve Ödevler. Böylece, birinci ve ikinci kuşak insan haklarının geniş bir bölümü "temel haklar" olarak yazılı hukuka girmiş, anayasal güvenceye bağlanmıştır. Sosyal devlet anlayışının bir yansıması olarak, temel haklar arasında ikinci kuşak sosyal haklara geniş biçimde yer verilmiş ve "özgürleştirme" yaklaşımı benimsenmiştir. 1961 Anayasası'nın geniş biçimde tanıyıp güvenceye aldığı sosyal haklardan başlıcaları; çalışma, dinlenme, adaletli ücret, sendika, toplu iş sözleşmesi, grev, sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim haklarıdır.

1961 Anayasası'nın çok önemli bir özelliği de, insan haklarının bölünmezliği ve karşılıklı bağımlılığı ilkelerini benimsemiş olmasıdır. Anayasa, insan kişiliğine gerçek saygının, insanın ancak sosyal haklardan yararlanmasını sağlamakla gerçekleştirilebileceğini vurgulamıştır. İktidarın kullanımına, "yetkili organlar"ı da ortak etmiş ve ayrıntılı anayasal ve yargısal güvenceler oluşturmuştur.

1961 Anayasası'nın görece özgürlükçü yapısı, 1971 Anayasa değişiklikleri ile önemli ölçüde zedelenmiştir. Benzer bir yaklaşım 1982 Anayasası ile sürdürülmüştür. 1961 Anayasası'ndaki "insan haklarına dayalı devlet" ilkesi, "insan haklarına saygılı devlet" ilkesine dönüştürülmüştür. Temel hakların listesinde ilke olarak bir değişiklik olmamıştır; hatta bu liste, örneğin kıyılardan yararlanma, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı gibi kimi yeni haklara anayasal nitelik kazandırarak genişletilmiştir. Bununla birlikte 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nın benimsediği bir yandan evrensellik, öte yandan özgürlüğün "kural" sınırlamanın "istisna" olması yaklaşımını terk etmiştir. Hak ve özgürlükleri kural olarak tanınmasının ardından, "ama" diyerek geniş yasaklama ya da kısıtlamalar getirmiştir. Bu nedenle kimi anayasa hukukçuları, söz konusu belgeyi "Anayasa" değil "Amayasa" olarak anmaktadır. 1982 Anayasası'nın eleştirildiği noktalardan biri de hak ile ödev dengesini ikincisi lehine bozmuş olmasıdır. 1982 Anayasası, aşırı tepkici, ayrıntıcı, baskıcı ve yasakçı bir yaklaşımla, sosyal ve sendikal haklar alanında 24 Ocak 1980 ekonomik programının uygulanmasını sağlayacak bir hukuksal çerçeve oluşturmuştur. 2000'li

yıllarla birlikte, 1982 Anayasası'nın insan haklarına ilişkin maddelerinde önemli değişiklikler yapılmıştır. 2001 yılının sonlarından bu yana yapılan anayasa değişikliklerinin yaklaşık üçte ikisi insan haklarıyla ilgilidir. Bu değişiklikler anlamlı olmakla birlikte, bir yandan Anayasa'nın bir bütün olarak ele alınıp değiştirilememesinden kaynaklanan sıkıntılar, diğer yandan da yapılan değişikliklerin uygulamaya geçirilmesi sürecinde yaşanan sorunlar bulunmaktadır.

X) SONUÇ

İnsan hakları bir bütün olduğu gibi, onu yaşatacak sistemin de tutarlı, insana saygıyı ön plana alacak ve kuvvetlendirecek siyasal, ekonomik ve sosyal koşulları sağlamış olması zorunludur. Bunun yanı sıra, insan haklarının asli öznesi olarak insana, haklarını bilme, koruma ve diğerlerinin haklarına saygılı olma bilincinin ve kültürünün kazandırılmasına yönelik, kapsamlı bir eğitim sürecine gereksinim vardır.

Klasik liberal öğretinin de etkisiyle, devlet-birey ilişkisi çerçevesinde tanımlanan insan hakları anlayışı sürekli gelişmekte, evrim geçirmektedir. Bunun bir parçası olarak hükümet dışı örgütlerin de (NGO) bu ilişkiye dahil edilmesi önemlidir. Bu örgütlerin temel işlevleri, devletin insan hakları politika ve uygulamalarını izlemek, etkilemek, insan hakları ihlallerini saptamak, belgelemek ve kamuya açıklamak, bu konularda kamu organlarını ve yetkilileri harekete geçirmek, insan haklarının daha ileriye götürülmesi yanında hak ihlallerinin önlenmesi konusunda bir baskı kuvveti yaratmaktır. Ayrıca uluslararası veya bölgesel çapta örgütlenmiş hükümet dışı örgütler, insan hakları politika ve uygulamalarını ulusal düzeyin üstüne çıkararak yapabilirler. Hükümet dışı örgütler, hâlihazırda BM sistemi içinde olduğu gibi Avrupa Konseyi sisteminde ve başka uluslararası nitelikteki kuruluşlarda yürütülen etkinliklere katılmaktadır. İnsan hak ve özgürlüklerinin bir bütün olduğu gerçeği yanında hak ve özgürlüklerinin kullanımında onları çevreleyen yönetsel, ekonomik, sosyal, kültürel, örgütsel yapıların da çok önemli olduğu ve bir bütünü oluşturduğu noktası gözden kaçırılmamalıdır.